

Erken Ortaçağlarda İnan ve Bizans İlişkilerinde Nestûrî Hıristiyanlarının Rolü

The Role of Nestorian Christians in the Relationship Between Persian and Byzantine in Early Middle Ages

Ahmet Altungök

Özet

MS IV. yüzyılda Hıristiyanlar arasında başlayan fikir tartışmaları *monofizitve diyofizit* akımlarının ortaya çıkmasına sebep olmuş ve İstanbul patriği *Nestorius*'un diyofizit yaklaşıma destek vermesi akabinde bu akım MS. V. yüzyılda *Nestûrilik* adıyla anılmaya başlanmıştır. Nestorius'un, Bizans tarafından din dışı ilan edilerek kovulmasının akabinde; Nestorius, kendi düşüncesini yaymak için Antakya ve Edessa kiliselerini kullanmaya başlamıştır. Bizans topraklarından kovularak, okulları kapatılan Nestûrîler İranlıların elinde bulunan Mezopotamya topraklarına yerleşmişlerdir. İranlıların, Bizans'a karşı siyasi ve dini bir koz olarak kullanmak amacıyla kapılarını açmış oldukları Nestûrîler, MS. VI. yüzyıldan sonra Bizans'a yakınlaşmaya başlamışlardır. Bizans ile İran arasındaki önemli sorunların başında gelen Nestûrîler, Hıristiyanlığın İran toprakları, Arap yarımadası ve Orta Asya üzerinde yayılmasının da öncülüğünü yapmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Erken Ortaçağ, Bizans, İnan, Nestûrîler, Yakubiler.

Yrd. Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Tarih Bölümü, ahmet.altungok@bilecik.edu.tr

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Abstract

In the 4th Century (AD), the debates started between Christians caused emergence of Monophysite and Dyophysite currents and the Dyophysite current was called as Nestorianism after receiving the support of Nestorius, the Patriarch of İstanbul, in the 5th Century (AD). Nestorius started to use the Churches of Antakya and Edessa in order to spread his ideas after being announced as outlawed from religion and relegated by Byzantine. Nestorians, expelled from Byzantine and whose schools were closed, settled in Mesopotamia region ruled by Iranians. Although Iran has opened its doors to Nestorians to use them as a political and religious trump card against Byzantine, they began to get closer to Byzantine Empire after the 6th Century (AD). Nestorians, who were the leading problem between Iran and Byzantine, have pioneered Christianity to be spread over Iranian lands, Central Asia and the Arabian Peninsula.

Keywords: *Early Middle Age, Byzantine, Iran, Nestorians, Jacobites.*

Giriş

İran topraklarına Hıristiyanlığın girişi *Partlar* dönemine rastlamaktadır. Hz İsa'nın, Part hükümdarı III. Artabanus (MS. 30-40) döneminde, Romalıların yardımıyla Yahudiler tarafından çarmıha gerilmesi girişiminden sonra, kendisine inanan insanların çoğu Partların egemen olduğu topraklara sığınmışlardır. Partlar döneminde Hıristiyanlık Fırat havzası boyunca Suriyelilerin etkisiyle yayılmaya başlayarak buradan İran topraklarına doğru yol bulmuştur (Ostrogorsky, 2006: 55). Partların merkezi konumunda olan Mezopotamya topraklarına Hıristiyanlığın girişi *Rakka* ve *Raha*(Urfa) şehirleri üzerinden gerçekleşmiştir. Bu dönemde çoğunlukla *Mithraizm* 'e inanan İranlılar arasında Hz İsa'nın getirmiş olduğu öğretiler yayılmaya başlamıştır. İseviliğin Irak toprakları üzerinde ilk defa yer edindiği iki önemli şehir *Erbil* ve *Kerkük* şehirleri olmuştur. MS. 148 ve 191 yılları arasında İsevilerin bu iki şehirde yapmış oldukları dini faaliyetlerle ilgili çok sayıda veriye ulaşılmıştır.

Partlar, Hıristiyanlığın Irak ve İran toprakları üzerinde yayılmasında bir sakınca görmemişler ve bu din için misyonerlik çalışması yapan kimselere göz yummuşlardır. Partların Hıristiyanlara karşı hoşgörülü tavırlarının altında yatan sebep ise Romalıların İsevilere karşı takındıkları sert tutumdan kaynaklanıyordu. Partlar da batıdaki amansız düşmanları olan Romalılara karşı Hıristiyanlara kucak açıyor ve onları bir tehdit olarak görmüyorlardı. İsevilik zamanla antik Yunan ve Roma kültürünün etkisi altında kalarak pagan kültüründen etkilenmiş ve Hz İsa'nın getirdiği tevhit inancı zamanla teslise dönüştürülmüştür (Vasiliev, 1943: 51). Fakat antik Yunan ve Roma kültürünün etkisinin dışında kalan doğu Süryânîleri, teslis inancının ortaya çıkmasından önce İseviliğin Irak topraklarına girmesine vesile olmuşlardır. Bundan dolayı Hıristiyanların kendi içlerinde zamanla ortaya çıkan fikir ayrılıklarından dolayı Irak ve İran toprakları üzerinde yaşayan doğu Hıristiyanları, Batı kiliselerine karşı sürekli olarak muhalif tavır takınmışlardır (Tang, 2011: 12).

Diyofozite Hıristiyanlığın İran Topraklarında Yayılması

I. Erdeşir'in (MS 224-241), MS. 224 yılında son Part hükümdarı V. Artabanus'u ortadan kaldırarak Sâsânî Devleti'ni kurmasının akabinde

İran ve Irak coğrafyası üzerindeki siyasi ve dini atmosferde değişim yaşanmıştır. Hıristiyanlığın İran topraklarında yayılıyor olması Partların yerine kurulan bu yeni devleti endişelendirmeye başlamıştır. Zerdüştlüğü devletin resmi dini haline getiren I. Erdeşir, bu dinin haricindeki dinleri ülkesinde yasaklamıştır. Bu tarihten itibaren Hıristiyanlar için İran ve Irak toprakları üzerinde sıkıntılı bir dönem başlamıştır. İranlılar, Zerdüştlüğü yaymak için diğer dinlere karşı baskı ve sindirme politikası takip etmişlerdir. Bundan dolayı I. Erdeşir döneminden itibaren İran Hıristiyanlarının takip edilerek baskı altında tutulması olayı başlamış oldu. Sâsânîlerin Hıristiyanlık dâhil diğer dinleri yasaklama gerekçeleri yeni kurulan devletin Zerdüştlük inancını benimsemiş olmasından ve bu dinin Irak toprakları üzerinde yayılmasını istemelerinden kaynaklanıyordu. Bu baskılara tepki olarak İsevilik, I. Şapur'un (MS. 241-272) hükümdarlığı döneminden itibaren Fırat ve Dicle arasındaki havzada hızlı bir şekilde yayılmaya başlamıştır (Alizade, Pehlevani ve Sadrnia, 2002: 51).

Doğu Roma (Bizans)'nın müttefiki olan Ermenistan'ın, MS. 302 yılında Hıristiyanlığı resmi din olarak kabul etmesi üzerine Ermeniler; Sâsânî yanlısı Zerdüştlük ve Doğu Roma yanlısı Hıristiyanlar şeklinde ikiye bölünmüşlerdir (Alizade, Pehlevani ve Sadrnia, 2002: 53; Furon, 1943: 97). Ermenilerin Hıristiyanlığın *monofizit* yorumuna taraftar olmaları ve Doğu Roma ile ittifak halinde olmaları, İranlıların *monofizit* Ermenilere karşı *diyofizit* Hıristiyanları desteklemesine yol açmıştır¹. Ermenilerin Hıristiyanlığı kabulü üzerine Sâsânî Hükümdarı Nersi (MS. 293-302), MS. 302 yılında Ermenistan üzerine çıkarma yapmış ve Ermeni Kralı Tridates Doğu Roma İmparatorluğu'na sığınmıştır (Rawlinson, 2002: 577). Nersi'nin ardından İran tahtına çıkan II. Hürmüz (MS 302-309), Doğu Roma'nın Hıristiyanlara karşı uygulamış olduğu baskı ve zulümleri bahane ederek bu ülkeye savaş ilan etmiştir. Hürmüz döneminde Doğu Roma ve Ermenistan'a yönelik faaliyetlerde Süryânîlerin desteğini almak için İran sarayı *diyofizit* Hıristiyanlara karşı hoşgörülü bir politika takip etmeyi daha uygun görmüştür.

1 İki akım arasındaki temel fark Hz İsa'nın yaratılışı ile alakalı anlaşmazlıktan kaynaklanıyordu. Monofizitler Hz İsa'nın ilahi ve beşeri yönünün tek bir kişilikten ibaret olduğunu; diyofizitler ise kendisinin ilahi ve beşeri yönünün farklı iki tabiata haiz olduğunu iddia etmekteydiler. (Bkz. Vasiliev, 1943: 122).

Romalıların egemen oldukları topraklar üzerinde Hıristiyanlık hızlı bir şekilde yayılmış ve geniş bir kitleyi etkisi altına almıştır. MS. 4. yüzyılın başlarında Bizans toplumu içerisinde Hıristiyanlığın ciddi bir şekilde yer etmesinden sonra İmparator Costantinius (MS. 306-337), MS 312 yılında mecburen devletin resmi dini olarak Hıristiyanlığı seçmiştir (Ostrogorsky, 2006: 42, 43; Vasiliev, 1943: 53, 54). Bizans ve Ermenistan'ın Hıristiyanlığı resmi din olarak kabul etmesi üzerine Sâsânî Devleti, Hıristiyanlığın İran toprakları üzerinde yayılmasına karşı daha ciddi önlemler almaya başlamışlardır. Costantinius'un, Sâsânî Hükümdarı II. Şapur'a (MS. 309-379) yazmış olduğu bir mektupta Bizans İmparatoru Valerianus'un (MS. 253-262) İranlılar tarafından esir alınarak ordusunun imha edilmesini, onun Hıristiyanlara karşı takınmış olduğu sert tutum ve baskılardan dolayı kendisini tanrının cezalandırmış olmasından kaynaklandığını ifade etmiştir. Aynı şekilde mektubunda, şimdi ise tanrının kendisini İranlılara karşı koruduğunu ve bundan dolayı İranlıların kendilerine karşı bir varlık göstermediklerini söylemiştir. II. Şapur'un iktidarı dönemi Hıristiyanlar için bunalmı bir dönemi teşkil etmektedir. Özellikle MS. 339 yılı Hıristiyanlara yönelik baskı ve katliamların yoğunlaştığı ve İran İsevilerinin *büyük eza* olarak adlandırdıkları yıl olmuştur. Sâsânî Devleti, Zerdüştlüğün haricindeki bütün dinleri yasadışı ilan etmiş ve özellikle devlet ileri gelenleri arasında din değiştirmelere müsamaha göstermemiştir. Zerdüşt din adamları ve soyluları içerisinde din değiştirenler kesinlikle cezalandırılıyorlardı. II. Şapur, kendi döneminde Hıristiyan olan yeğeni *PûrGeşnesb*'i idam ederek bu tutumu en sert bir şekilde ortaya koymuştur (Kristensen, 1388hş: 291, 313). Bu dönemde II. Şapur'un Hıristiyanlara karşı baskıcı tutumu ve onlara karşı sindirme politikası yürütmesinin sebebi, Costantinius'un kendisini İran Hıristiyanlarının koruyucusu olarak ilan etmesinden kaynaklanmaktaydı (Sykes, I, 1915:445; Rawlinson, 2002: 579; Alizade, Pehlevani ve Sadrnia, 2002: 54; Furon, 1943: 97). Costantinius'un bu girişimi üzerine Sâsânî Devleti, düşmanlarıyla aynı dine inanan kendi vatandaşları üzerinde baskı kurmak zorunda kalmıştır.

Constantinius'tan sonra yerine geçen yeğeni Iulianus (MS. 361-363), Hıristiyanlığın Bizans'ın resmi dini olduğu ibaresini kaldırarak, ülkeyi tekrar paganizme geri döndürmek için çalışmıştır (Ostrogorsky, 2006: 46). Iulianus'un, Mezopotamya seferi sırasında II. Şapur ta-

rafından mağlup edilmesinin ardından, Iulianus geri çekilirken bir mızrak darbesi ile ağır yaralanmış ve daha sonra ölmüştür. Ölmeden önce kendisinin Hz İsa'yı kastederek; "sen kazandın ey Celili" dediği rivayet edilmektedir. Elbete Iulianus'un bu seferi sırasında ülke içerisinde bulunan huzursuz ortam Bizans ordusunu etkilemiş ve bu huzursuzluğun neticesinde ordu başarısız olmuştur. Bu huzursuzluğun kaynağı Iulianus'un, Hıristiyanlığı savunan halka rağmen ülkeyi paganizme döndürmeye çalışması olmuştur. Bu dönemde doğu kilisesinin en önemli merkezi *Nisibis* (Nusaybin)'te bulunmaktaydı (Simocatta, 1986: 12.8; Tang, 2011:12). Burada Hıristiyanlık öğretisini yaymak için büyük bir okul tesis edilmişti. Fakat Nisibis, Bizans imparatoru *Iulianus*'un başarısız Mezopotamya çıkarmasının akabinde MS. 363 yılında Sâsânîlerin eline geçmiştir (Marcellinus, 1935: 515, 517, 519; O'leary, 1971: 28). Nisibis'in Bizans'ın elinden çıkması üzerine kilise *Edessa* (Urfa)'ya taşınmak zorunda kalmıştır. Bu savaşın akabinde II. Şapur, Iulianus'un yerine Bizans'ın başına geçen Iovianus ile Edessa ve Nisibis'teki okulların statüsü ile ilgili anlaşma yapmıştır. Bu anlaşma maddelerinden bir tanesi Edessa kilisesine bağlı bilim okullarındaki bazı hekim ve filozofların Nisibis okuluna gelerek burada faaliyet göstermesini içermektedir.

Nisibis (Nusaybin) okuluna gelerek eğitim veren bilim adamlarının çoğunluğu *diyofizitçi* Hıristiyanlardan oluşmaktaydı. Bu bilim adamları antik Yunan tıbbına ait bilimsel eserleri Süryanca ve orta Farsçaya çevirmişlerdir. Edessa (Urfa) Süryânî Okulu MS. 373 yılında daha modern bir şekilde inşa edilmiştir. Nestorius'un *diyofizitçi* yaklaşımı kendisinden önce Edessa okulunda yayılmış ve burası ilerleyen dönemlerde Nestûrlüğün merkezi haline gelmiştir. Edessa okulunda *diyofizitçi* yaklaşım tarzının ve daha sonraları Nestûrlüğün yayılması bu okulun başpiskoposu *İbas*'ın çalışmaları sonucunda gerçekleşmiştir (Çelik, 1999: 37; O'leary, 1971: 29). Bizans toprakları üzerinde Hıristiyanlar arasında Hz İsa'nın varlığı ve doğası ile ilgili tartışmaların yaşanmasının akabinde kiliseler içerisinde birbirine zıt bir takım görüşler ortaya çıkmıştır. Batıda Yunan ve Roma toplumları *monofizitçi* görüşü desteklerken doğuda Süryânîler ise *diyofizitçi* yaklaşım tarzına taraftar olmuşlardır (Ostrogorsky, 2006: 44; O'leary, 1971: 30). Bizans'ın *monofizitçi* yaklaşım tarzına destek vermesi üzerine *diyofizit* Hıristiyanlar baskı ve katliamlara maruz kaldılar (Every, 2005: 98). Bu baskılardan

dolayı *diyofizit* Hıristiyanlar İran sahasına doğru kaymaya başlamış ve Süryânîlerin bir kısmı Sâsânî Devleti'ne sığınmak zorunda kalmıştır. Sâsânîler, Bizans toplumu içerisindeki bu bölünmüşlüğü fırsat bileyerek, Bizans'a karşı Süryânîleri siyasi ve dini bir koz olarak kullanmak amacıyla onların İran topraklarına girişine göz yummuşlardır (Vasiliev, 1943: 123).

Hıristiyanlara yönelik baskı ve takip politikası *I. Yezdicürd*'ün (MS. 399-420) iktidara gelmesi ile gevşetilmiştir (Vasiliev, 1943: 120). *I. Yezdicürd*'ün, azınlık dinlerine karşı hoşgörülü tutumu ve özellikle Hıristiyanlara karşı takınmış olduğu yumuşak tavır Sâsânî ülkesindeki Zerdüşî din adamlarının tepkisini çekmiştir. Bundan dolayı Zerdüşî din adamları *I. Yezdicürd*'e, *günahkâr* anlamına gelen *bezehger* lakabını takmışlardır (Meşkür, 1366hş: 87; Alizade, Pehlevani ve Sadriya, 2002: 56; Rawlinson, 2002: 583). Kendisinin zamanında Süryânîler MS. 399 yılından itibaren dini faaliyetlerinde kısmen serbest hale gelmeye başlamışlardır. Süryânîlerin Sâsânî toprakları üzerinde çok farklı yerlerde kiliseler açmaları bu dönemde gerçekleşmiştir. Süryânîler Cündişapur, Nizip, Kerkük ve Kaşgar merkez olmak üzere, Sâsânî toprakları üzerinde otuz yerleşim yerinde kilise açmışlardır (Kristensen, 1388: 271). *I. Yezdicürd*'ün iktidarı döneminde ülke toprakları üzerinde kurulmuş olan bu tapınakların bağlı olduğu bir kilise tesis edilmiştir. MS 410 yılında Tisfun² kentinde tesis edilen bu kilise *I. Yezdicürd* için yapılan dualar eşliğinde açılmıştır (Girişmen, 1336hş: 299; Meşkür, 1366hş: 88; Vasiliev, 1943: 120). Sâsânî devleti prensip olarak bu kiliseyi İran kiliselerinin merkezi olarak kabul etmiştir. Bununla beraber Süryânîler, Sâsânî toprakları üzerinde daha çok Cündişapur şehrinde çoğalmaya başlamışlardır. Süryânîlerin merkez olarak Cündişapur şehrini seçmelerinin altında yatan en önemli sebep burasının Sâsânîler için önemli bir bilim şehri olmasından kaynaklanıyordu. Cündişapur şehrinde Sâsânîlerin çok sayıda bilim okulu bulunmaktaydı. Süryânî

2 Yunan ve Bizans kaynaklarının *Ctesiphon* adını verdikleri bu şehre Araplar *Tusfun* demekteydiler. Irak toprakları üzerinde Dicle ve Fırat nehirlerinin birbirine en yakın oldukları nokta üzerinde kurulmuş olan bu şehrin adının nereden geldiği bilinmemekle beraber eski metinlerde *Tyspwn* şeklinde geçmektedir. Perslerin Taisabun adını verdikleri bu şehre Erken Ortaçağlarda İranlılar Tizpon demekteydiler. (Bkz. Bakır, Altungök, 2014: 6, 7).

Hıristiyanlar arasında Yunan felsefesi ve tıbbı üzerine çalışmalar yapan ve çok sayıda eseri Süryancaya çevirmiş olan hekimler bu bilim okullarına ilgi duymuşlardır (O’leary, 1971: 29). Süryânîler Cüdişapur başta olmak üzere İran toprakları üzerinde birçok şehirde bilim okulları açmışlardır.

Süryânîler, Grek kültürünün etkisinde bulunan Bizans kiliselerine tepki olarak Hıristiyanlığı bu kültürün etkisinden kurtarmak için çalışmışlardır. Bundan dolayı Süryânî din adamları İncil başta olmak üzere Hıristiyanlık öğretilerine ait birçok kitabı Süryancaya çevirmişlerdir. Ayrıca kendi öğretilerini destekleyici mahiyette olan ve Yunan hekim ve filozoflarına ait birçok eserin Süryancaya çevirisini yaparak bunları İran kültür ve medeniyetine kazandırmışlardır (O’leary, 1971: 29, 30). Süryânî din adamlarının Süryancaya çevirmiş oldukları bu kitaplar zamanla Pehleviceye çevrilmiştir. Bunun yanında Sâsânî Devleti’nin önemli müttefiklerinden olan *Lahmî* krallığı Hıristiyanlığı benimsemiş önemli bir Arap hanedanlığıydı. Bu krallığın başkenti *Hire*, İran Hıristiyanlarının en rahat bir şekilde hareket ettiği bir şehirdi (Rassam, 2006: 43). İran Hıristiyanlarına karşı çok iyi bir tavır içine giren I. Yazdicürd oğlu Behram Gur’u çöl kültürü ile yetişmesi bahanesiyle Lahmî kralı, Münzir’in yanına göndermiştir (İbnü’l-Belhî, 1339hş: 74). *Münzir bin Numan*’ın *diyofizitçi* Hıristiyanlığı benimsemesi üzerine Nestûrîlik buradaki Araplar arasında hızla yayılmıştır. İranlılar Irak topraklarının güney batısında yaşayan Lahmî Arap topluluklarını Bizans’a karşı önemli bir üs olarak kullanmaktaydı³. Bununla beraber İran Hıristiyanları I. Yazdicürd döneminde elde etmiş oldukları özgür ortamı iyi değerlendirememişlerdir. Tisfun Başpiskoposu *Abdas*’ın, Şuş şehri piskoposuna bu şehirdeki Zerdüş tapınağının yıkılması yönünde emir vermesi üzerine, bu şehirdeki Zerdüş tapınağı yıkıldığı gibi bu tapınakta görev yapan din adamlarından birkaçı da öldürülmüştür. Bu olayın sebepleri hakkında net bir ifade olmamakla beraber dini hoşgörü ortamının bozulması yönünde gerçekleştirilmiş bir provokenin bunda etkili olduğu zannedilmektedir. Bu olayın aka-

3 Buna karşılık Suriye’de bulunan Gassani Arapları ise *monofizitçi* Hıristiyanlığı benimsemişlerdi. Gassani Arapları sürekli olarak Lahmî Arapları ile çatışma halindeydiler. Bizans da müttefikleri olan Gassani Araplarını rakipleri olan İranlılar ve Lahmî Araplarına karşı kullanmaktaydı. (Bkz. Meşkür, 1366hş: 95)

binde Zerdüşî din adamları I. Yezdicürd'ü Hıristiyanlara yönelik tavır almaya zorlamışlardır. Din adamlarının yoğun baskısı üzerine *Abdas* asılarak idam edilmiştir.

Süryânîler zamanla Sâsânî başkenti Medâ'in⁴'de hızla çoğalmaya başlamışlardır. Medâ'in'in önemli kentlerinden olan Seleukeia, diyofizit Hıristiyanlığın hızla yayıldığı bir yerleşim yeri haline gelmiştir. Bunun sebeplerinden bir tanesi Süryânîlerle aynı dili konuşan Aramî varlığının burada büyük bir yoğunluğa sahip olmasıydı. Sâsânî imparatorluğunun bu bölgesinde Aramî, Grek, Fars ve Arap toplulukları karışık bir şekilde yaşamaktaydılar. Aramî toplulukları Sâsânîlerin merkez eyaleti olan Mezopotamya topraklarının kırsal kesimlerinde dağınık bir şekilde yaşamaktaydılar. Medâ'in kentleri içerisinde Aramî varlığının tesirinden dolayı Orta Farsça ile Aramcanın karışımından Sâsânîlerin *Zürvariş* adını verdikleri bir konuşma dili ortaya çıkmıştır (Nefisi, 1331hş: 298). Bu konuşulan dilin yazı şekli ise Aram alfabesi ile yazılan ve *Pazand* adı verilen bir yazı türüydü (Sykes, 1915: I, 505). Süryânîlerin burada yaşayan insanlarla aralarındaki ırk, dil ve yazı ortaklıkları onlarla çabuk bir şekilde kaynaşmalarının önünü açmıştır.

İran İsevilerinin, Irak ve İran toprakları üzerindeki varlıklarının güçlenmesinin ardından, MS. 424 yılında Tisfun kilisesi Batı kilisesi ile irtibatını kopararak bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu bağımsızlık ilânında Sâsânîlerin payı büyüktür. Sâsânîler kendilerine karşı egemenlik mücadelesi verdikleri en büyük düşmanları olan Bizans ile ülkesindeki Hıristiyanlar arasında herhangi bir bağ görmek istemiyordu. Bundan dolayı Sâsânî sarayı, İran kilisesinin Batı kiliselerinden bağımsız hale gelmesi için yoğun çalışmalar yapmış ve bunda da başarılı olmuştur. İran hükümdarı Behram Gûr (MS. 420-440) bir yandan İran Hıristiyanlarını Batı Hıristiyanlarından ve Bizans'tan soyutlamaya çalışırken diğer yandan Bizans ile irtibat halinde olan Hıristiyan topluluklarına karşı baskı ve sindirme politikası gütmüştür. Bizans imparatoru II. Theodosius (MS 408-450), Behram Gûr'un Hıristiyanlara yönelik tutumuna

4 Sasanilerin idari merkezinin içinde bulunduğu *Medâ'in şehirler topluluğu* birbirine yakın noktalarda kurulmuş yedi büyük kentten oluşmaktaydı. Bundan dolayı Araplar tarafından *şehirler* anlamına gelen Medâ'in şeklinde adlandırılmıştır. (Bkz. Bakır, Altungök, 2014: 2-41).

karşı MS. 422 yılında İran'a savaş açmıştır. İran komutanı Mihr Nersi ve Bizans komutanı Procopius arasında gerçekleşen savaştan sonra yapılan anlaşmayla azınlıkların hakları garanti altına alınmış ve iki ülke anlaşmaya varmıştır (Meşkur, 1366hş: 89; Girişmen, 1336hş: 300; Ostrogorsky, 2006: 52; Eilers, 2000: 499).

İran Hıristiyanlarının Nestûrî Mezhebini Kabul Etmeleri

Nestûrîlik adını, Bizans İmparatoru II. Theodosius tarafından Konstantinapolis patriği olarak atanmış olan Nestorius'tan almıştır. Nestorius, MS. 428 yılında Sisinnius'un ölümü üzerine onun yerine patrik olarak atanmıştır (O'leary, 1971: 28). Nestorius günümüz Kahramanmaraş sınırları içerisinde kalan *Germanikia* kentinde dünyaya gelmiş Süryânî asıllı Hıristiyan bir din adamıdır (Albayrak, 2007: 15). Nestûrîlik; Patrik Nestorius'un Süryânî kimliğinden dolayı, Süryânîler arasında yayılmış ve bundan dolayı *Süryânîlikle* özdeşleşmiştir. Süryânîler genel olarak Suriye, Irak ve Güneydoğu Anadolu toprakları üzerinde yaşayan ve Sami halklarından olan Asurluların devamı olan topluluklardır. Asurlular Suriye ve Mezopotamya kökenli Sami ırklarından olup *Ashur* adlı bir tanrıya taptiklerinden dolayı Asur şeklinde isimlendirilmişlerdir. Bunlar Aramcanın bir kolu olan Süryancayı konuştuklarından dolayı *Süryânî* olarak da adlandırılmışlardır. Nestorius, Hz İsa'nın ilahi kişiliği ile beşeri kişiliğinin ayrı olduğu fikrini benimseyerek *monofizitçi* İskenderiye ve Antakya kilisesi ile ters düşmüştür (Ostrogorsky, 2006: 54; O'leary, 1971: 30). Bu kiliselerin baskısı üzerine II. Theodosius başkanlığında MS. 431 yılında Efes'te toplanan konsil, Patrik Nestorius'u din dışı ilan etmiştir (Ostrogorsky, 2006: 54; Kyle, 1989: 73; Albayrak, 2007: 16; Tang, 2011: 12). Hıristiyanlar içerisinde bütün görüşlerden her kesimin temsil edildiği bu toplantıya İran'dan sadece Aziz Yuhanna katılmıştır. Efes konsilinin akabinde sürgün edilen Nestorius, Antakya Süryânî kilisesi bünyesinde *diyofizitçi* yaklaşım tarzını devam ettirmiştir. Fakat kendisinin görüşleri daha çok Nisibis (Nusaybin) ve Edessa (Urfa) okullarındaki Süryânîler arasında revaç bulmuştur. Çünkü batı Süryânîlerinin merkezi olan Antakya kilisesi Mar Yakob'un etkisi ile *monofizitçi* yaklaşımı benimsemiş ve batı Süryânîleri Yakubilik adıyla örgütlenmişlerdir (O'leary, 1971: 30; Every, 2005: 98, 99, 100).

MS. 431 yılında Bizans'ın, Patrik Nestorius'u din dışı ilan etmesinden sonra Sâsânîler Nestûrî mezhebi mensuplarına İran kapılarını

açmışlardır (Furon, 1943: 98). Sâsânîler, Nestûrî Hıristiyanların ülkelerine girişlerine izin vermelerine rağmen, ilk dönemlerde bu mezhep mensuplarına ihtiyatla yaklaşmışlardır (Vaux, 2005: 151). Sâsânîler, Nestûrîlerin Bizans'la olan kavgalarından dolayı bu mezhep mensuplarına ilk etapta nasıl bir tavır takınacakları noktasında net bir çizgi ortaya koymamışlardır (Woodhead, 2004: 74). Bundan dolayı Sâsânîler, Bizans'ın Nestûrî din adamlarının İran topraklarına geçişine izin vermesi noktasındaki isteklerini önce kabul etmişler fakat bu mezhep mensuplarını sıkı bir şekilde takip etmişlerdir. Zaten Sâsânî toprakları içerisinde çok sayıda Hıristiyan Süryânî bulunmaktaydı. Bunların çoğunluğu da patrik Nestorius gibi *diyofizitçi* yaklaşım tarzını benimsemiş noktasında İskenderiye ve Antakya kiliselerinden ayrı düşünüyorlardı. Böylece İran ve Irak toprakları üzerinde yaşayan, *diyofizitçi* Hıristiyanlar, bundan böyle patrik Nestorius'a izafeten *Nestûrî* şeklinde adlandırılmaya başlanmıştır (Vasiliev, 1943: 122).

Bizans'ın içine düşmüş olduğu dini bölünmüşlük Sâsânî Devletinin işine yaramıştır. Sâsânî Devleti Bizans'a yönelik siyasi ilişkilerinde Nestûrîleri siyasi bir koz olarak kullanmıştır. Bizanslılar da buna mukabil olarak, Sâsânî Devleti aleyhine İran topraklarında meskûn olan diğer bir Süryânî topluluğu olan *Yakubileri* kullanarak Mezopotamya topraklarının istikrarını bozmayı amaçlamıştır (Girişmen, 1336hş: 301; Meşkür, 1366hş: 91; Eilers, 2000: 499). Bizanslıların *Yakubileri*Sâsânîlere karşı kullanmak istemeleri iki ülke arasında siyasi problemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Kristensen, 1388hş: 393; Meşkür, 1366hş: 91; Atiya, 1968: 193; Eilers, 2000: 499). Monofizitçi yaklaşım tarzları ile Antakya ve İskenderiye ekolüne bağlı kalmış olan batı Süryânîleri, Nestûrîliği kabul etmiş olan doğu Süryânîlerinden ayrılmışlardır (Kyle, 1989: 74; O'leary, 1971: 30). Sâsânî Devleti'nin Bizans, Ermenistan ve Albanya gibi Hıristiyanlığı benimsemiş ülkelerle savaş halinde olduğu dönemlerde ülkedeki *Yakûbiler* ciddi sıkıntılarla karşı karşıya kalmışlardır (Bury, 2005: 306).

İranlılar da Bizans'a mukabil olarak Nestûrîler ve *Yakubiler* arasındaki mezhebi ihtilafları Suriye topraklarının istikrarını bozma yönünde kullanmışlardır. Suriye toprakları üzerinde yoğun olan *Yakubi* Hıristiyanlara karşı Nestûrîleri kullanarak Bizans içişlerine müdahale etme fırsatını elde etmişlerdir. Suriye toprakları; Antakya, Kudüs

ve İskenderiye gibi önemli şehirlerin istikrarı açısından Bizans için önemli bir konuma sahipti. Akdeniz limanlarına ve adı geçen şehirlere ulaşmak isteyen İranlılar için Suriye topraklarının ele geçirilmesi önemli konuların başında geliyordu. İranlılar Suriye topraklarına yönelik harekâtlarından önce bu topraklar üzerinde Nestûrîleri kışkırtarak kendileri için avantaj sağlıyorlardı. Bunun yanında Nestûrîler Hıristiyanlığın doğu toplumları arasında ve Orta Asya'da yayılması için büyük bir misyonerlik faaliyetine girişmişlerdir (Vasiliev, 1943: 123). Doğuda Hıristiyanlığı yayma noktasında ilk defa misyonerlik faaliyetlerini başlatanlar Nestûrîler olmuşlardır. Hıristiyanlığın Arap, İran ve Türkler arasında ilk olarak yaygınlaşmasının Nestûrîler eliyle olduğu bilinmektedir (O'leary, 1971: 29).

MS. 439 yılında Sâsânî tahtına geçen II. Yezdicürd (MS 439-457) Nestûrîlerin dini faaliyetlerini askıya almıştır. Mutaassıp bir *Mazdeist* olan Yezdicürd, Nestûrîler ve Ermeniler arasında kendi dinini yaymak için çalışmıştır. II. Yezdicürd Hıristiyanlığa karşı dini bir tavır takınmış ve ülkesindeki çok sayıda Hıristiyan'ı katliam ettirmiştir (Furon, 1943: 98). Yezdicürd'ün Hıristiyanlara yönelik baskılarına dönük olarak kendisinin Hıristiyanlığın Irak topraklarında yayılmasından dolayı endişeye kapıldığına dair rivayetler bulunmaktadır. Bu dönemde Hıristiyanlık, Sâsânî Devleti'nin kalbi sayılan ve başkentinin içerisinde bulunduğu Irak toprakları üzerinde hızlı bir şekilde yayılma göstermiştir. II. Yezdicürd'ün iktidarı sırasında, Hıristiyanlara yönelik baskı ve katliam girişimlerine tepki olarak MS. 455 yılında Parsarmania⁵ da Hıristiyan ayaklanması çıkmıştır (Rawlinson, 2002: 584; Furon, 1943: 98). Bu ayaklanmayı bastırmak için mücadele veren *Zerdüşst Ermeniler* bunda başarılı olamayınca II. Yezdicürd, ordusuyla Ermenistan'a giderek ayaklanmayı bastırmıştır.

Sâsânî toprakları üzerinde yaşayan Hıristiyanların kavgaları genel olarak Raha⁶ üzerinde gerçekleşmiştir. Raha okulunun büyük ho-

5 Bu dönem Ermenilerin yaşamış oldukları topraklar Bizans ve İran arasında bölüşülmüştür. İranlıların elinde bulunan Ermeni topraklarına verilen isim *Parsarmania* şeklinde tabir edilmekteydi. (Bkz. Procopius, 1915: 77, 129; Girişmen, 1336hs: 299; Rawlinson, 2002: 582.)

6 Günümüzde Urfa adı verilen Edessa şehrinde *Orrhoena* adıyla kurulmuş olan ve Arapların, *Raha* veya *Orfah* şeklinde telaffuz ettikleri bu okul, Hıristiyanlığın temel

cası İbas'ın MS. 457 yılında ölümünün akabinde Yakubiler, Nestûrîleri bu okuldan kovmuşlardır (Kristensen, 1388hş: 393). Urfa doğumlu bir Süryânî olan ve asıl adı *Donatus İhibba* olan bu din adamı Nestûrî mezhebini benimsemeden önce Hıristiyanlar arasında önemli bir şöhere sahipti (Millar, 2006: 112, 113, 115, 161). İbas, Nestûrîliği benimsemesine rağmen Raha okulunda Yakubi ve Nestûrî Hıristiyanları bir arada tutabilmiştir. Fakat kendisinin ölümü akabinde Nestûrîler bu okuldan dışlanmışlardır. Sâsânî hükümdarı *Pîrûz* döneminde İran Hıristiyanlarının kendi aralarındaki çatışmalar yoğunlaşmıştır. Bu hükümdarın takip ettiği yanlış politika sonucunda Hıristiyanlar arasındaki çatışmalar toplumsal bir boyuta ulaşmış, ülkede kargaşa ortamı meydana gelmiştir (Meşkür, 1366hş: 91; Girişmen, 1336hş: 301). Bu hükümdar döneminde, MS. 470 ve 483 yılları arasında; ülkedeki Hıristiyanlara yönelik takip edilen şiddet politikası ve toplumsal kavgalar, İber toprakları ile Parsermania'da yaşayan Hıristiyanların tekrar isyan etmelerine sebep olmuştur. Bu hükümdar adı geçen topraklarda meydana gelen isyanları güçlkle bastırabilmiştir.

MS. 484 yılında İran Nestûrîlerinin lideri *Barsuma*'nın Hıristiyan olmayan İranlı bir kadınla evlenmesi, İran Hıristiyanları arasında büyük bir tartışma yaşanmasına sebep olmuştur (Kristensen, 1388hş: 401; Atiya, 1968: 252). İran Hıristiyanları arasında sadece Nestûrî mezhebine mensup olanlar kiliselerde görev yapan din adamlarının evlenmeleri olayına sıcak bakmaktaydılar. Bunun yanında Nestûrîlerin çoğunluğu din adamlarının evlenmesine sıcak bakarken, bu evliliklerin Süryânî asıllı olan kadınlarla sınırlı tutulmasını istemekteydiler. Nestûrîlerin dışındaki Hıristiyanlar ise kilise ve manastırlarda görev yapan din adamlarının evlenmesi olayına karşı çıkmaktaydılar. *Barsuma*'nın ortaya koymuş olduğu bu bid'at, Hıristiyanları bir çözüm bulma noktasında görüş birliğine varılması için bir araya getirmeye vesile olmuştur. İran Hıristiyanları mezhebine bakılmaksızın bütün Hıristiyanların katılacağı bir konsil düzenleme kararı vermişlerdir. Bu konsil Nestûrî Hıristiyanlarının merkezi olan Seleukeia'da MS. 486 yılında toplanmıştır (Menasce, 1337hş: 208; Albayrak, 2007: 15; Tang,

öğretilerinin talimi için açılmıştı. Bu okul daha sonra Nisibis'e (Nusaybin) taşınmıştır. (Bkz. Cowper, 2003:155.)

2011: XII). Seleukeia konsili on iki piskoposun öncülüğünde düzenlenmiştir. Toplantı sonucunda kiliselerde görev yapan din adamlarının evlenmelerinin önü açılmış ve İran Hıristiyanları genel çoğunlukla Nestûrîliği, İran Hıristiyanlarının resmi mezhebi olarak benimsemişlerdir (Girişmen, 1336hş: 305; Menasce, 1337hş: 208; Albayrak, 2007: 15; Tang, 2011: XII). Sâsânî Hükümdarı Pîrûz, bu toplantının öncesinde Bizans'ın muhalifi olan Nestûrîliğin İran Hıristiyanlarınca resmi mezhep olarak kabul edilmesi noktasında yoğun çaba sarf etmiştir (Menasce, 1337hş: 208). İran Hıristiyanlarının Nestûrîliği resmi mezhepleri olarak kabul etmeleri üzerine Yakubilerinde aralarında bulunduğu diğer Hıristiyanlar Sâsânî başkenti Medâ'in'de azınlık duruma düşerek dışlanmışlardır. Bunun üzerine diğer mezheplere mensup Hıristiyanlarla Yakubiler *Tikrit*şehrini merkez olarak seçmişlerdir. Sâsânî Hükümdarı Pîrûz (MS. 457-484), Nestûrîleri onurlandırmak için Nestûrî kiliselerini devlet kurumları olarak ilan etmiştir. Nestûrî patrikhanesinin devletleşmesinden sonra patrik bir devlet memuru gibi çalışmaya başlamış ve Nestûrî kilisesi patriği artık Sâsânî hükümdarı tarafından atanmaya başlanmıştır (Vaux, 2005: 158).

Nestûrîliğin İran Hıristiyanlarının resmi mezhebi olarak kabul edilmesi ve doğu kilisesi olarak batı kiliselerinden bağımsız hale getirilmesi Bizans üzerinde büyük bir huzursuzluk uyandırmıştır. Seleukeia konsilinin toplanmasının ardından üç yıl geçmeden bu toplantının Nestûrîler açısından olumlu etkisi kendisini Bizans topraklarında da hissettirmiştir. Bundan dolayı Bizans imparatoru Zeno (MS. 474-491), Nestûrî mezhebi mensuplarına yönelik baskı ve takip politikalarını arttırmıştır. Zeno'nun iktidara geldiği dönemde İran Hükümdarı Pîrûz, kendisini iktidara getiren Akhun hükümdarı Aksungur ile savaş halindeydi. MS 475 ve 484 yılları arasındaki savaşlar İran ekonomisini zayıflatmış ve İranlıların Bizans İmparatoru Zeno'dan borç para istemesine neden olmuştur (Girişmen, 1336hş: 302). Zeno, İranlılara vermiş olduğu borç karşılığında bazı anlaşmalar yapmıştır. Yapılan bu anlaşmaların çoğunluğunu Nestûrîlerin durumu ve İran'a sürgünleri ile alakalı olmuştur. Zeno toplum içerisinde Nestûrî öğretilerinin etkisini silmeye çalışmış, daha ileri bir adım atarak Edessa Nestûrî okulunu

MS. 489 yılında kapatmıştır (Vasiliev, 1943: 123)⁷. Nestûrî öğretisini yaymaya çalışan din adamlarını ülkesinden kovarı Zeno onları İnan topraklarına sürgün etmiştir (Çelik, 1999: 40; O’leary, 1971: 29). Bu okulun öğretmenleri aynı yıl içerisinde İnan topraklarına girerek Sâsânî başkenti Medâ’in’e sığınmışlardır. Barsuma’nın isteği üzerine Sâsânî hükümdarı Pîrûz, Nisibis (Nusaybin) Nestûrî kilisesi ve okullarını tekrar açtırmıştır (O’leary, 1971: 29). Nisibis kilisesi bu kiliseler içerisindeki en kadim kilise olduğu için zamanla Nestûrîlerin en büyük kilisesi haline gelmiştir. Nestûrî kilisesinin önderi *Barsuma* MS. 495 yılında ölünce *Narses* bu kilisenin lideri olarak seçilmiştir (Kristensen, 1388hş: 402; Rassam, 2006: 37). İnan Nestûrî kilisesi bu dönemde doğu Hıristiyanlarının merkezi haline gelerek; Tisfun’daki *Kokhe* kilisesi doğu Hıristiyanlığı için yeni bir patriklik hüviyetine kavuşmuştur (Rassam, 2006: 37).

Nestûrîlerin İnan Aleyhine Bizans’a Yakınlaşmaya Başlaması

MS.505 yılında Sâsânî Hükümdarı Kûbâd’ın (MS. 449-498) iktidarı döneminde Bizans İmparatorluğu ile Sâsânîler arasındaki siyasi anlaşmazlıklarda da Nestûrîlerin rolü büyüktür. Monofizit inanç sistemini savunarak Mısır ve Suriye monofizitçilerinin desteğini alan, fakat İstanbul Ortodokslarını kızdıran Bizans İmparatoru Anastasius (MS. 491-518) döneminde; Suriye’de, Nestûrî-Yakubi çekişmesi yüzünden başlayan savaşlar otuz yıl boyunca devam etmiştir (Girişmen, 1336hş: 304; Furon, 1943: 99; Ostrogorsky, 2006: 60, 61; Bury, 2005: 307). Sâsânîler uzun bir süre Bizans’ın Suriye toprakları üzerindeki egemenliklerini zayıflatmak amacıyla bu topraklarda Nestûrî inancının yayılması için çalışmaktaydılar. Bunun akabinde Bizans ise Irak toprakları üzerinde yaşayan Nestûrîlerle yakınlaşmanın yollarını arayarak Süryânîlerin kendi aralarındaki mezhep kavgalarını önleyerek onları yakınlaştırmaya çalışmışlardır. Sâsânî-Bizans savaşları sırasında Bizans’a yönelik faaliyetlerde pasif bir siyaset takip eden bazı Nestûrî topluluklarına karşı Sâsânî Devleti baskı politikasını devreye koymuştur. Mazdeist din adamları Nestûrîlere yönelik takip ve baskı yöntemlerini arttırmış

⁷ Zeno bir yandan monofizit Süryanileri dışlarken diğer yandan da İstanbul’daki monofizit ve diyofizit Bizans tebaasını uzlaştırmaya çalışmaktaydı. (Bkz. Ostrogorsky, 2006: 59).

ve bunun sonucunda din adamlarının baskısından kurtulmak isteyen bazı Nestûrîler Doğu İran topraklarına çekilmek zorunda kalmışlardır. Buradan Maverâünnehir ve Horasan'a yönelik misyonerlik faaliyetlerine devam eden Nestûrîler kısa bir zaman sonra Herat ve Belh'te birer manastır açmışlardır (Haussig, 1997: 262). Türkler arasında Nestûrîliği yaymaya başlayan Süryânîler, buradan Çin'e kadar misyonerler göndermeye başlamışlardır (Tang, 2011: XIII). Bu dönemde Nestûrîlere uygulanan baskı politikası Sâsânî ve Bizans arasındaki Nestûrîkrizinde yeni bir sayfanın açılmasına sebebiyet vermiştir. Orta Asya'da faaliyet gösteren Nestûrîler ileride Bizans'ın Sâsânîlere yönelik ipek ticareti politikasında önemli roller ifa edeceklerdir.

Bazı dönemlerde Nestûrî başpiskoposları Sâsânî sarayına hizmet amacıyla görevlendirilmişlerdir. Sâsânî Hükümdarı Kûbâd, başkent Tisfun'da bulunan azınlık dinlerinin başrahiplerini, Zerdüşî din adamlarının, kendisini peygamber olarak ilan etmiş olan Mazdek'le yapacakları münazaraya katılımcı olarak görevlendirmiştir (İbnü'l-Belhî, 1339hş: 89; Kristensen, 1388hş: 480). Münazara için Zerdüşî din adamlarının reisi *Golanaz*'ın yanında Nestûrî kilisesi başpiskoposu *Badan* da katılmıştır (İbnü'l-Belhî, 1339hş: 90, 91). Münazaraya katılan din adamları Mazdek'in fikirlerini birer birer çürütmüşler ve kendisini soylular ile halkın gözünde küçük düşürmüşlerdir. Bu toplantının akabinde Mazdek ve arkadaşları alandaki askerler tarafından öldürülmüşlerdir. Kûbâd döneminden itibaren Hıristiyanlar Irak toprakları üzerinde oldukça büyük bir nüfus potansiyeline sahip olmuşlar ve sayıları Zerdüşî nüfusu aleyhine hızlı bir şekilde artmaya başlamıştır. Aynı zamanda bu dönemden sonra Nestûrîler ve Bizans arasında ciddi yakınlaşmalar baş göstermiştir.

I. Hüsrev (MS. 531-579) kendi döneminde, Bizans'ın İseviliği benimsediklerinden dolayı İran zindanlarında bulunan Sâsânî soylularının serbest bırakılması yönündeki talebini kabul etmemiştir. Sadece eski dinlerine dönme şartıyla Sâsânî soylularının zindandan çıkabileceklerini söylemiş, fakat zindanlarda bulunan İsevi soylular bunu kabul etmemişlerdir. I. Hüsrev döneminde din değiştiren Sâsânî soylularının idam edilmesi olayı yerine onların hapsedilerek ölümüne terk edilmeleri usulü getirilmiştir. Sâsânî hanedanından Bayan *Güendoht*, MS 591 yılında İseviliği seçtiği için *Feramüşhane* adı verilen meşhur İran

zindanlarında yaşamını yitirmiştir. Sâsânîler Hıristiyanlığı, düşmanları Bizans'ın dini olarak gördüklerinden dolayı Hıristiyanlığa karşı büyük bir antipatileri vardı. Bundan dolayı Sâsânî soylularının, düşmanlarının dinini benimsemeleri kesinlikle yasak olarak kabul ediliyordu. Buna rağmen Sâsânî hükümdarları İsevi kadınlarla evleniyorlar ve onlardan çocuk sahibi olabiliyorlardı. I. Hüsrev'in eşlerinden bir tanesi İsevi'ydi ve bu eşinden *Nuşzad* adında bir çocuğu bulunmaktaydı. I. Hüsrev, daha sonra Nestûrîliği benimseyen bu evladını Cündişapur şehrinde kendi sarayına hapsedirmiştir. I. Hüsrev'in iktidarı döneminde Süryânî olduğu halde bir dönem Zerdüştlüğe inanmış olan *Mar Ahba*, MS. 550 yılında Nestûrî kilisesinin patriği olarak atanmıştır (O'leary, 1971: 34). *Mar Ahba*, Nisibis kilisesi benzeri bir kiliseyi Medâ'in metropolünün önemli kentlerinden Seleukeia'da tesis etmiştir. I. Hüsrev'in bilimsel konulara merakı ve Nestûrîler arasında çok sayıda hekim ve filozofun bulunmasından dolayı bu kesim ile arası iyiydi. Bundan dolayı Nestûrî bilginlerden İranlı Paul, mantıkla ilgili bir risale yazarak onu I. Hüsrev'e ithaf etmiştir (O'leary, 1971: 37).

Horasan ve Maveraünnehir coğrafyasına yerleşen Nestûrîlerin dikkatini çeken diğer önemli bir konu ise ipek böceği yetiştiriciliği olmuştur. İran Nestûrîlerinin patriği *Mar Yaballa*'nın Hıristiyanlığı yaymak için Türkistan topraklarına göndermiş olduğu misyonerler, burada yaşayan Nestûrî Türklerin yardımıyla ipek böceği larvalarını Bizans için temin etmişlerdir (Haussig, 1997: 214). İran Hıristiyanları Bizans'ın desteğini almak ve Bizans'ın, İran devleti ile yaşamış oldukları sorunlarda garantör devlet vazifesi görmesini sağlamak amacıyla Bizans'a kazandırmış oldukları bu lütuf sayesinde Nestûrîler ve Bizans arasındaki buzlar çözülmeye başlamıştır. Baktırya toprakları üzerinde dini faaliyet yürüten *Hotenli* Nestûrîler, Hoten hükümdarı ile evlenen ve Nestûrî mezhebine mensup olan Kuçalı bir prensesin yardımıyla ipek böceği larvalarını Seleukeia'da bulunan *Mar Yaballa*'ya göndermişler ve kendisi de bunu Konstantinopolis'e özel ulakları sayesinde iletmıştır (Haussig, 1997: 214). Bunun akabinde Bizans İmparatoru Iustinionus (MS. 527-565) döneminde İstanbul'da ipek böceği yetiştiriciliği başlamıştır (Haussig, 1997: 81; Brossius, 2006: 183). Nestûrîler bilimsel gelişmelere verdikleri önemden dolayı sürekli olarak kendilerini yenilemekteydiler. Nestûrîler ilk defa bu dönemde İncil'i *çerm* adı verilen ve hayvan derisinden imal edilen parşömenlerin üzerine

yazmışlardır (Cüneydî, 1376: 326). Bu parşömen sayesinde varaka halinde bulunan sayfalar ciltli kitaplar haline getirilmiştir.

İktidarı döneminde din adamları sınıfı ile problem yaşayan Sâsânî Hükümdarı IV. Hürmüz (MS. 579-590), Zerdüşî din adamlarının etkisini kırmak için Nestûrîlerle ittifak kurmuş ve onları Zerdüşî din adamlarına karşı kullanmak istemiştir (Alizade, Pehlevani ve Sadrnia, 2002: 60; Girişmen, 1336hş: 307). Hürmüz'ün bu politikası Bizans ile Sâsânî arasındaki gerilimin artmasına sebebiyet vermiştir. Çünkü Zerdüşî din adamları Nestûrîlere karşı şiddet politikası izlemeye başlamış ve bu dönemde ele geçirilen Nestûrîler fillerin ayakları altında ezilmek suretiyle cezalandırılmışlardır. Bizans'ın sağlamış olduğu askeri ve mali destekle Hürmüz'ü ortadan kaldırarak iktidara gelen II. Hüsrev (MS. 590-628), Zerdüşî din adamlarının bu uygulamasına engel olarak Hıristiyanlar üzerindeki baskıyı kaldırmıştır. II. Hüsrev, ilk defa ülkesinde bulunan Hıristiyanlara Bizans topraklarına serbest geçiş hakkı tanımıştır. II. Hüsrev'in Nestûrîlere yönelik hoşgörülü politikasının sebebi, kendisine karşı isyan eden Sâsânî komutanlarından Behram'a karşı Bizans'ın kendisine sağlamış olduğu askeri ve mali destekten kaynaklanıyordu. Bizans'la yapılan anlaşmalarda İran ülkesinde yaşayan Hıristiyanların yaşam şartlarıyla ilgili önemli maddeler bulunmaktaydı.

Bu iktidar mücadelesi sırasında Türkistan toprakları üzerinde yaşayan Nestûrî Türkler ise Behram'ın safında yer almışlardır. II. Hüsrev'in esir aldığı Türkler arasında çok sayıda alında haç işareti olan kimse bulunması bu dönemde Nestûrî Hıristiyanlarının Türkler arasında ne kadar etkin bir şekilde faaliyet gösterdiklerini ortaya koymaktadır. Aslında alında haç işareti olan Türkler çoğunlukla Hıristiyan değillerdi. Türkistan toprakları üzerinde faaliyet gösteren Nestûrî din adamları genellikle hekim olduklarından dolayı yeni doğan çocukları tedavi ettikten sonra onların sağlıklı büyümeleri amacıyla alınlarına haç işareti koymaları için annelerini ikna etmekteydiler (Simocatta, 1986: 10, 13, 15). Bu dönemde II. Hüsrev'in çok sevdiği eşi Şirin'in Yakubi mezhebine bağlı bir Hıristiyan olmasından dolayı, Yakubiler rahat bir döneme girmiş oldular (Simocatta, 1986: 13.7; 15Atiya, 1968: 194). Şirin, ülkesindeki Yakubi Hıristiyanları kendi himayesi altına almış ve onlara önemli memuriyetler verilmesini sağlamıştır. II.

Hüsrev'in diğer eşi *Meriem* ise Bizans İmparatoru Mauricius'un (MS. 582-602) kızıydı ve kendisi de Şirin gibi monofizit düşünceye sahipti (İbnü'l-Belhi, 1339hş: 103; Grantovski, 1359hş: 172; Garsoian, 2000: 579). II. Hüsrev'in bu iki eşi arasında kendi çocuklarını Sâsânî tahtına veliyaht yapma yönünde büyük bir yarış bulunmaktaydı. II. Hüsrev çok sevdiği eşi Şirin'in etkisinde kalmış ve ondan olan *Merdanşah* adındaki çocuğunu veliyaht olarak ilan etmişti (Meşkür, 1366hş: 100; Rawlinson, 2002: 592; Grantovski, 1359hş: 173). Fakat kendisi Bizans İmparatoru Herakleios (MS. 610-641) ile yaptığı uzun ve yorucu savaşların ardından Meriem'in çocuğu *Şireveyh* tarafından ortadan kaldırılmış ve Şireveyh (MS. 628) Sâsânî tahtına geçmiştir.

Sâsânîlerin son dönemlerinde Sâsânî başkenti Medâ'in'de Erdeşîr'in kurmuş olduğu *Beh Erdeşîr* kenti Hıristiyanlar için önemli bir merkez haline gelmiştir. Nestûrî başpiskoposları sonraki dönemlerde bu şehirde ikamet etmeye başlamışlar ve buradaki piskoposluk Sâsânî ülkesindeki doksan altı piskoposluk ve on iki metropolitin merkezi halini almıştır (Brock, 1985: 3). Bu şehirde yaşayan Hıristiyanlar, Medâ'in'in Müslümanlar tarafından ele geçirildiği MS. 638 yılında; onları şehrin dışında sevinç gösterileri ile karşılamışlardır. Sâsânî ülkesindeki Hıristiyanlar, Mezopotamya toprakları merkez olmak üzere misyonerler ve Hıristiyan tüccarlar sayesinde ipek yolunu takip etmek suretiyle bu dinin hem Orta Asya ve Çin'e doğru yayılmasını sağladılar hem de bu bölgede önemli bir dini güç olarak varlıklarını Sâsânî Devleti'nin yıkılmasına kadar devam ettirdiler. Çin'de kurulan kiliseler de doğrudan Sâsânî ülkesi başkentinde bulunan kiliseye bağlı hale gelmişlerdir (Tang, 2011: XII, XIII).

Sonuç

Sonuç olarak; Bizans toprakları üzerinde yaşanan dini tartışmaların neticesinde Hıristiyanlığın farklı mezheplere bölünmüşlüğü'nün Erken Ortaçağ Bizans ve İran ilişkilerini önemli ölçüde etkilediğini söyleyebiliriz. Bizans'ın Hıristiyanlığın *monofizit* akımına taraftar olması sonucunda *diyofizit* Hıristiyanları dışlaması, bu akıma mensup olanların Irak ve İran topraklarına girişini kolaylaştırmıştır. Irak topraklarında yaşayan Süryânîlerin *diyofizit* Hıristiyanlığa bağlı kalması bu topraklar üzerinde Nesturiliğin yayılmasına neden olmuştur. *Diyofizit* akımının yayıldığı topraklar genel olarak İran egemenliği altında kalmıştır.

Fakat *monofizit* Hıristiyanlığa bağlı kalan Suriye toprakları defalarca İranlılar tarafından işgal edilmesine rağmen Bizans'ın elinde kalmıştır. Aynı şekilde *monofizit* akımının yayılmış olduğu Ermenistan topraklarının önemli bir kısmı yine İran egemenliğinden çıkarak Bizans egemenliği altına girmiştir. Irak, Suriye, Anadolu ve Ermenistan toprakları üzerinde *monofizit* ve *diyofizit* mezhebine bağlı topluluklar arasındaki çekişmeler sürekli olarak İran ve Bizans arasındaki savaşların önemli sebeplerinden birisi olmuştur. İranlılar ve Bizanslılar arasındaki bu çekişmeler uzun vadede dini açıdan Bizans'ın lehine sonuçlanmıştır. Nesturi misyonerler bu mücadeleler sırasında Hıristiyanlığın Ön Asya, Orta Asya ve Uzak Doğu'da Hıristiyanlığın yayılmasına öncülük etmişlerdir. Bunun yanında imparator Anastasius'un çalışmaları sayesinde Nesturiler Bizans'a yakınlaşmaya başlamışlar ve İran'ın elinde siyasi bir koz olmaktan çıkmışlardır. Nesturiliğin uzun vadede İran için sağladığı en önemli kazanım ise antik Yunan ve Roma medeniyetine ait bilimsel eserlerin çeviriler yoluyla İran ve Irak topraklarına kazandırılması noktasında olmuştur.

Kaynakça

- Albayrak, K.(2007). Nestûrîlik. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 33, s.15-17). İstanbul.
- Alızade, S., A. R. Pehlevani ve A. Sadrnia. (2002). *Iran a chronological history*. İran,Tahran: İntişarat-ı Ketabhaneyî Melliyî.
- Atıya, A. S.(1967). *The history of Eastern Christianity*. London: University of Notre Dame Press.
- Bakır, A. ve A. Altungök. (2014). Erken ortaçağların şehirler topluluğu: Medâ'in. *Belleten*, LXXVIII (281), 1-40. Nisan, Ankara.
- Brosius, M.(2006). *The Persians*. New York: Routledge Publishing.
- Brock, S. P.(1985). Christians in the Sâsânîan Empire.*Syriac Perspectives on Late Antiquity VI*, 69-86. Hampshire.
- Bury, J. B.(2005). *A history of the later Roman Empire from Arcadius to Irene (395 A.D to 800 A.D)* C. I.Boston: Adamant Media Corporation Press.
- Cowper, H.(2003). *Journal of sacred literature and biblical record*. Montana: Kessinger Publishing.
- Çelik, M. (1999). *Bizans İmparatorluğunda din devlet ilişkisi I*.İzmir: Akademi Kitabevi.
- Dölebanî, M. F. Yuhanna. (1942). *el-Kaddis Mar Yakubu 'l-Barad' i es-Süryânî*. Buenos Aires.
- Eilers, W.(2000). Iran and Mesopotamia. E. Yarshater (Ed.), *The Cambridge history of Iran* (V. 3, p. 481-504). Cambridge: Cambridge University Press.
- Every, E.(2005). Asurîler. (Çev.; S. Kılıç). *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10 (1), 97-106.
- Furon, R. (1943). *İran*. (Çev.; G. K. Söylemezoğlu). İstanbul: Hilmi Kitabevi.
- Garsoian, N. (2000). Byzantium and the Sâsânîans. E. Yarshater (Ed.), *The Cambridge history of Iran* (V.3, p. 568-592). Cambridge: Cambridge University Press.

- Gırışmen, R.(1336hř). *İran Ez Agaz Ta İşlam*. (Çev.: M. Mu'in). Tehran: Büngah-ı Terceme ve Neřr-i Kitab.
- Grantovski, E. A.(1359hř). *Tarih-i İnan Zaman-ı Bastan ta Emruz*. (Çev.: K. Kiřaverzi), Tahran: İntişarat-ı Puyeř.
- İbnu'l Belhi.(1962). *Farsname*. G. Le Strange ve R. E. Nikolsen (Der.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Kristensen, A. (1368hř). *İnan der Zaman-i Sâsânîyan*. (Çev.: R. Yasemî). Tahran: İntişarat-ı Dünyaye Kitab.
- Kyle, R. (1989). Nestorius: The partial rehabilitation of a heretic. *JETS*, 32 (1), 73-83, March.
- Marcellinus, A.(1935). *History of Ammianus Marcellinus* V. I. (Trns.: J. C. Rolfe). London: William Heineman.
- Menasce, P. J. (1337hř). Din-i Mesih der İnan Ahd-i Sâsânî. A. Behnam (Ed.), *Temeddün-i İranî* (p. 207-211). Tahran.
- Meşkür, C.(1366hř). *Tarih-i İnan Zemin*. Tahran: İntişarat-ı İşraki.
- Millar, F.(2006). *A Greek Roman Empire: Power and belief under Theodosius II*. Los Angeles: University of California Press.
- Nefisî, S. (1331hř). *Tarih-i Temeddün-i İnan-i Sâsân*. Tahran: İntişarat-ı Daniřgah-ı Tahran.
- O'leary, de L.(1971). *İşlam düşüncesi ve tarihteki yeri*. (Çev.: H. Yurdaydın ve Y. Kutluay). Ankara: AÜ Basımevi.
- Ostrogorsky, G. (2006). *Bizans Devleti tarihi*. (Çev.: F. Iřiltan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Procopius. (1915). *History of the wars*, C. I and II. (Trns.: W. B. Dewing). London: William Heineman.
- Rassam, S. (2006). *Christianity in Irak*. Herefordshire: SCM Press.
- Rawlinson, G.(2002). *The seven great monarchies of the Ancient Eastern World*, V. III. New York: Gorgias Press.
- Simocatta, T.(1986). *The history*. (By.: W. Soward). Oxford: Claredon Press.
- Sykes, P. M. (1915). *A history of Persia*, C. 1. London: Macmillan Company Press.

- Tang, L.(2011). *East Syriac Christianity in Mongol-Yuan China*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag Publisher.
- Woodhead, L. (2004). *An introduction Christianity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vasiliev, A. A. (1943). *Bizans İmparatorluğu tarihi*. (Çev.; A. M. Mansel). Ankara: Maarif Matbaası.
- Vaux, W. S. W.(2005). *Ancient history from the Monuments; Persia, the earliest period to the Arap Conquest*. New York.